

PRZEGLĄD BADAŃ NAD MYŚLĄ BIZANTYJSKĄ W POLSCE

An Overview of Research on the Byzantine Thought in Poland

Magdalena Jaworska-Wołoszyn

DOI: 10.17846/CL.2017.10.1.12-24

Abstract: JAWORSKA-WOŁOSZYN, Magdalena. *An Overview of Research on the Byzantine Thought in Poland.* The real birth of Byzantine studies in Poland falls at the end of the nineteenth century. They owe their place in Polish science firstly to classical philologists and then to historians. This is because more than 5,000 publications on this topic were issued in Poland, particularly on account of their research activities. Often, however, when it comes to Byzantium and its cultural heritage, achievements in the field of literature, history, law, art history and archeology are amply mentioned, but effectively ignored are those associated with the same philosophy.

Key words: *Byzantium, Poland, research, overview, philosophy, Byzantinology*

Abstrakt: JAWORSKA-WOŁOSZYN, Magdalena. *Prehľad výskumu byzantského myslenia v Poľsku.* Skutočný zrod byzantských štúdií v Poľsku spadá do konca 19. storočia. V rámci poľskej vedy k tomu v prvom rade dopomohli klasickí filológovia a potom historici. Je to tak najmä vďaka viac než 5 000 publikáciám, venujúcim sa tejto problematike, v rámci ktorých prezentovali svoje výskumné aktivity. Pravdou však je, že pokiaľ ide o Byzanciu a jej kultúrne dedičstvo, uprednostňované a propagované sú predovšetkým výsledky v oblastiach literatúry, dejín, práva, dejín umenia a archeológie, zatiaľ čo výsledky výskumu z oblasti filozofie sú do veľkej miery ignorované.

Kľúčové slová: *Byzancia, Poľsko, výskum, prehľad, filozofia, byzantológia*

Słowo wstępne

W wydanym w 2006 roku krótkim studium Waldemara Cerana na temat działalności polskich badaczy zaangażowanych w sprawy Bizancjum i jego dzieje czytamy: „Bizantynologia, inaczej zwana bizantynistyką, jest dziedziną zajmującą się badaniem historii, literatury, sztuki, kultury, prawa, numizmatyki, historii Kościoła i życia religijnego tysiącletniego Cesarstwa Bizantyjskiego, którego początki wiążą się z postępującą od czasów Konstantyna Wielkiego transformacją wschodniej części Imperium Romanum w samodzielny organizm polityczny (Ceran, Waldemar 2006, 5)”. Uprawianie bizantynologii obejmuje więc wiele działów i wymaga dociekań o charakterze interdyscyplinarnym w obrębie różnych dziedzin życia. To zaś sprawia, że historia tudzież kulturowa spuścizna Cesarstwa Bizantyjskiego fascynują ludzi nauki i stają się przedmiotem licznych badań. Dowodzi tego m.in. działalność polskich bizantynologów, których sięgające już wieku XVI zainteresowania znajdują dziś wyraz w ponad 5 tysiącach publikacji na ten temat. Można o tym wyczytać z prac W. Cerana pt. *Historia i bibliografia rozumowana bizantynologii*

polskiej (1800 – 1998) (Ceran 2001) oraz *Omówienie stanu badań bizantynologicznych w Polsce oraz perspektywy rozwoju kadr naukowych* (Ceran 2003, 171-182).

Naturalnie nie sposób zreferować w szczegółowy sposób wszystkich dokonań polskich uczonych, ani tym bardziej prześledzić procesu rozwoju bizantynistyki w Polsce począwszy od końca XIX wieku, czyli od momentu jej rzeczywistych narodzin. Nie sposób też przywołać wszystkich publikacji, które zostały wydane. Stąd z jednej strony w artykule ograniczymy się do wskazania najbardziej zasłużonych przedstawicieli polskiej nauki, którzy szczególnie przyczynili się do wydobycia z zapomnienia uroku Bizancjum przy uwzględnieniu zazwyczaj pomijanych działań na polu samej filozofii. Z drugiej natomiast nawiążemy do ważniejszych prac polskich oraz najnowszych przekładów tych obcojęzycznych rozpraw, jakie się drukiem w Polsce ukazały.

Bizancjum literacko i historycznie ujęte

Jako pierwsi bizantynistyką w Polsce (w wieku XVI) zainteresowali się uczeni związani z Akademią Krakowską, tj. Jerzy Liban, którego *Antologia mów Bazylego, Grzegorza z Nazjanzu i Jana Chryzostoma* została ogłoszona drukiem w 1528 roku (Liban 1528), Jakub Wujek – autor *Postylli Mniejszej* (Wujek 1579 – 80), gdzie zamieszczono fragmenty homilii Chryzostoma i Marcin Kromer – tłumacz wyjątków z pism tegoż samego greckiego Ojca Kościoła. Warto nadmienić, że te pionierskie w swej istocie badania translatorskie i komentatorskie miały charakter wyrwykowy i fragmentaryczny, a nie systematyzujący. Właściwe działania na polu bizantynologii pojawiają się dopiero z końcem XIX wieku za sprawą filologów klasycznych dociekających głównie zależności literatury bizantyjskiej od greckiej, co zresztą miało wpływ na specyfikę realizowanych przez nich badań.

Podwaliny pod bizantynologię na gruncie polskim położył profesor Uniwersytetu Warszawskiego Leon Sternbach (1864 – 1940), którego praca *Meletemata graeca* ukazała się w 1886 roku (Sternbach 1886). Wybitny filolog i pasjonat wywodzących się z Bizancjum rękopisów poświęcił swoją uwagę głównie scholiom zamieszczonym na marginesach rękopisów greckich epigramatów, twórczości Jerzego Pizydesa, poematom i utworom poetyckim (min. autorstwa Grzegorza z Nazjanzu, Michała Psellosa czy Jana Mauroposa) oraz wydał i opatrzył komentarzem wiele dotąd nieopublikowanych pism bizantyjskich pisarzy (w tym Focjusza, Konstantyna Manassesesa). Ten nieoceniony znawca rękopisów wszczął również badania nad postacią i piśmienniczym dorobkiem Grzegorza z Nazjanzu, czego efektem miało być krytyczne wydanie jego dzieł. Realizację tego zamysłu uniemożliwił wybuch wojny, a potem śmierć polskiego badacza w obozie w Sachsenhausen. Bez wątpienia Leon Sternbach jako pierwszy wprowadził do polskiej nauki autorów bizantyjskich, a po jego śmierci rozpoczętą przezeń działalność kontynuowali oddani mu i również rozmiłowani w Grzegorz z Nazjanzu wychowankowie. Do ich grona należeli Tadeusz Sinko (1877 – 1966), Jan Sajdak (1882 – 1967), Gustaw Przychocki (1884 – 1947), Stanisław Skimina (1886 – 1963), Kazimierz Kumaniecki (1905 – 1967).

Tadeusz Sinko – autor prac poświęconych klasyfikacji rękopisów, chronologii i historycznemu kontekstowi mów Grzegorza z Nazjanzu oraz podręcznika *Literatura grecka* (Sinko 1954), dał się także poznać jako badacz twórczego dorobku Bazylego Wielkiego i Jana Chryzostoma. Z kolei Jan Sajdak to autor pierwszego zarysu historii literatury bizantyjskiej w Polsce (Sajdak 1933, 681-760), szeregu publikacji na temat twórczości Grzegorza z Nazjanzu, X-wiecznego poety Jana Geometresa czy choćby studium nad znaną encyklopedią *Księgą Suda* (Sajdak 1934). Gustaw Przychocki interesował się epistolografią Grzegorza z Nazjanzu. Badania nad listami tego greckiego Ojca Kościoła zaowocowały licznymi pracami z zakresu ich retoryki, rytmiki

oraz właściwego kontekstu historycznego. Stanisław Skimina zajmował się rytmiką prozy dzieł Chryzostoma, ustalaniem ich autentyczności i datacji, a ostatni ze wcześniej wspomnianych podopiecznych Sternbacha, mianowicie Kazimierz Kumaniecki – między innymi epigramami mnicha Nektariusza i pismem znanym jako *Kontynuacja Teofanesa*.

Gdy mowa o uczonych łączących swoje zainteresowania z piśmiennictwem bizantyjskich autorów, nie sposób nie przywołać Józefa Dziecha (1891 – 1957) oraz Witolda Klingera (1875 – 1962). Zasadą pierwszego z nich były badania o oddziaływaniu stoików i cyników na pisma Grzegorza z Nazjanzu (Dziech 1927), drugiego – publikacja *Listów* Juliana Apostaty (Julian Apostata 1962).

Prace na polu polskiej bizantynologii przerwała i zakłóciła II wojna światowa, a tym który wznowił w powojennym okresie studia nad literaturą Bizancjum był związany z Uniwersytetem Warszawskim – Oktawiusz Jurewicz (1926 – 2016). Jest on nie tylko autorem licznych artykułów, ale również książek *Historia literatury bizantyjskiej* (Jurewicz 1984; 2007), *Andronikos I Komnenos* (Jurewicz 1966), *Schizma wschodnia* (Jurewicz 1969). Pod jego redakcją ukazała się także *Encyklopedia kultury bizantyjskiej* (Jurewicz 2002). Za sprawą tego wybitnego znawcy kultury antycznej i bizantyjskiej w przekładach polskich wydano następujące prace Bizantyjczyków: pięć tomów *Biblioteki Focjusza* (Focjusz 1986-1999; 2006), *Kronikę, czyli historię jednego stulecia Bizancjum (976 – 1077)* Michała Psellosa (Psellos 1985; 2005), *Aleksjadę* Anny Komneny (Komnena 1969; 2005), *Materiały historyczne Nikefora Bryenniosa* (Bryennios 1972; 2006).

Studia nad literaturą bizantyjską na Uniwersytecie Warszawskim podjęły i kontynuowały skądinąd podopieczne Oktawiusza Jurewicza, czyli Helena Cichocka i Małgorzata Borowska. Pierwsza z nich swoje zainteresowania związała z historykami Ammianem Marcellinem i Zosimosem oraz bizantyjską retoryką i mimesis. Spod jej pióra ukazały się min. *Rytmika prozy Zosimosa na tle historiografii wczesnobizantyjskiej* (Cichocka 1985), *Teoria retoryki bizantyjskiej* (Cichocka 1994), *Mimesis i retoryka w traktatach Dionizjusza z Halikarnasu a tradycja bizantyjska* (Cichocka 2004), przekład na język polski *Nowej historii Zosimosa* (Zosimos 1993). Dzięki Małgorzacie Borowskiej z kolei opublikowano pierwszy całościowy przekład bizantyjskiego eposu *Dijenis Akritas* (Dijenis Akritas 1998).

Badania nad literacką spuścizną Bizancjum nie były obce popularyzującej ją na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Leokadii Małunowiczówny (1910 – 1980), której działalność badawcza obejmowała kwestie współlistnienia elementów o proveniencji pogańskiej i chrześcijańskiej w pismach Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nazjanzu, Grzegorza z Nyssy oraz Jana Chryzostoma. W jej ślady poszli Stanisław Longosz i Henryk Wójtowicz.

Warto wspomnieć o aktualnie prowadzonych badaniach z zakresu literatury bizantyjskiej przez Dariusza Brodkę – byłego kierownika Zakładu Bizantynistyki i Neogrecystyki powołanego w Instytucie Filologii Klasycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2007 roku, skąd wzięły one początek w Polsce od Leona Sternbacha. W tym kontekście nie można pominąć związanego z Uniwersytetem Śląskim w Katowicach Przemysława Marciniaka łączącego swoje zainteresowania z szeroko rozumianą literaturą, głównie zaś z teatrem i dramatem w Bizancjum. Jest on nie tylko autorem wielu artykułów w tym zakresie, ale i książek. Wystarczy wspomnieć o *Greek drama in Byzantine Times* (Marciniak 2004), *Ikona dekadencji, Wybrane problemy europejskiej recepcji Bizancjum od XVII do XX wieku* (Marciniak 2009), *Taniec w roli Tersytosa. Studia nad satyrą bizantyjską* (Marciniak 2016) oraz XII-wieczną satyrę *Timarion albo Timariona przypadki przez niego opowiedziane*, jakiej jest współautorem przekładu (Timarion 2014). Pełni on również funkcję kierownika Centrum Badań nad Literaturą i Recepcją Bizancjum w Katedrze Filologii Klasycznej UŚ.

Miejsce bizantynologii w nauce polskiej z pewnością zapewnili filolodzy klasyczni. Niemniej jednak interesowali się oni pismami Bizantyjczyków głównie dlatego, że utożsamiali wczesną

literaturę Bizancjum ze schyłkowym etapem literatury antycznej. Nadrzędny przedmiot ich badań nie wiązał się przeto wprost z bizantynistyką, lecz z piśmiennictwem patrystycznym. To zaś oznacza, że filolodzy podejmowali działalność badawczą z zakresu samej bizantynologii w sposób pośredni, tj. zależnie od problematyki, która ich inspirowała.

Analogiczną sytuację można dostrzec w przypadku polskich uczonych zajmujących się Bizancjum historycznie. Historycy początkowo losy Cesarstwa Bizantyjskiego traktowali marginalnie, albowiem ich dociekania skupiały się wokół średniowiecznych dziejów Rusi i Polski oraz Kościoła greckiego w naszym kraju. Uczonymi podejmującymi te problemy i to raczej pod kątem polskich interesów byli: Jan Fijałek (1864 – 1936) – autor także szkicu o Janie Argyropulosie (Fijałek 1902), Henryk Likowski (1876 – 1932), Anatol Lewicki (1841 – 1899) oraz Kazimierz Chodynicki (1890 – 1942).

Jako odrębną dziedzinę bizantynologię po raz pierwszy potraktował Oskar Halecki (1881 – 1976), którego zainteresowania choć łączyły się ze sprawami unii Kościołów, to jednak zostały przezeń ujęte na tle ogólnej sytuacji ówczesnej Europy. Do źródeł bizantyjskich nawiązywał też w swoich pracach min. Marian Plezia (1917 – 1996), autor przekładu pism autorów starożytnych i bizantyjskich (Plezia 1952). Tym zaś dzięki któremu studia nad Bizancjum stały się nieodłączną składową uniwersyteckiego *curriculum* był Kazimierz Zakrzewski (1900 – 1941). Co istotne, objął on pierwszą Katedrę Historii Bizancjum w Polsce powstałą w 1935 roku na Uniwersytecie Warszawskim. Ten wybitny polski bizantynista interesował się zarówno wczesnymi, jak i schyłkowymi losami Bizancjum oraz jest autorem pierwszego podręcznika z zakresu historii Cesarstwa Bizantyjskiego (Zakrzewski 1938). Funkcjonowanie kierowanej przez Zakrzewskiego Katedry Historii Bizancjum zostało zakłócone przez II wojnę światową, podczas której wybitny polski historyk został zamordowany w 1941 roku, przy czym w okresie powojennym katedry tej nie reaktywowano z uwagi na brak kandydata, który mógłby stanąć na jej czele.

W roku 1957 na Uniwersytecie Łódzkim powołano do życia Zakład Historii Bizancjum, nad którym pieczę powierzono uczennicy założycieli polskiej bizantynistyki Oskara Haleckiego i Kazimierza Zakrzewskiego, czyli Halinie Evert-Kappesowej (1904 – 1985). Jej szerokie zainteresowania znalazły wyraz w badaniach dotyczących Unii lyońskiej, a następnie wcześniejszemu okresowi Bizancjum. Żywość łódzkiego Zakładu Historii Bizancjum ustała w 1971 roku, lecz działalność zakładu wznowiono w 1992 roku, a ostatecznie w 2003 roku został on podniesiony do rangi Katedry Historii Bizancjum. Po inicjatorce studiów bizantynologicznych w łódzkim ośrodku Halinie Evert-Kappesowej kierownictwo wpięrow nad Zakładem, a potem nad Katedrą objął jej twórca – Waldemar Ceran. Swoje zainteresowania naukowe łączy on min. z relacjami gospodarczo-społecznymi w mieście okresu wczesnego Bizancjum, rangą zawodów, rozległą prezentacją dokonań polskich bizantynistów. Prócz Waldemara Cerana ówczesny jeszcze zakład współtworzyli kolejni wychowankowie Evert-Kappesowej – Piotr Kupczyński, Małgorzata Dąbrowska oraz uczniowie obecnie emerytowanego profesora Cerana – Sławomir Bralewski, Maciej Kokoszko, Teresa Wolińska, Mirosław J. Leszka. Większość z nich nadal kontynuuje swoją działalność naukową w obrębie Katedry Historii Bizancjum, której grono zostało poszerzone o uczonych młodszego pokolenia tj. Paweł Filipczak, Kiril Marinow i Andrzej Kompa.

Studia bizantynologiczne prężnie są także uprawiane na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, gdzie w 1985 roku powołano do życia Zakład Historii Bizancjum. Do dzisiaj prowadzi go Maciej Salamon. Rozległe zainteresowania badawcze Salamona dotyczą całego okresu Cesarstwa i obejmują min. numizmatykę, o czym można wyczytać z podręcznika polskiego uczonego nt. bizantyjskiego mennictwa (Salamon 1987) czy z kolejnej pozycji temu zagadnieniu poświęconej zatytułowanej *Numizmatyka* (Salamon 1999). Krakowski Zakład Historii Bizancjum obok jego kierownika współtworzyli i współtworzą Maria Dzielska, Stanisław Turlej, Michał Stachura, Adam Izdebski.

Mimo, że po II wojnie światowej nie wznowiono działalności wcześniej funkcjonującej Katedry Historii Bizancjum w Warszawie, to bizantynistyka łączy się z zainteresowaniami zwłaszcza takich historyków jak Tadeusz Wasilewski oraz Ewa Wipszycka. Pierwszy polski uczony swoje badania w tym zakresie poświęcił panowaniu cesarza Michała III, bizantyjskiemu systemowi administracyjnemu w wiekach IX – XII, stosunkom Słowian z Bizancjum. Ewa Wipszycka zaś skoncentrowała działalność badawczą głównie na bizantyjskim Egipcie, którą to kontynuują i dalej rozwijają jej współpracownicy (min. Tomasz Derda, Adam Łajtar, Adam Łukasiewicz).

W 2003 roku w Instytucie Historii UAM powstała Pracownia Historii Bizancjum. Od początku kieruje nią Kazimierz Ilski podejmujący w swoich dociekaniach nad Bizancjum zagadnienia związane z rozwojem prowincji Mezji i Scytii czy choćby religijną polityką Teodozjusza II. Poznańską pracownię reprezentują dzisiaj Anna Kotłowska oraz badacze młodego pokolenia Małgorzata Chmielarz i Adam Jaroszyński. Dzieje Bizancjum nie są i obce poznańskiemu uczonemu Janowi Prostko-Prostyńskiemu, którego jednym z kierunków badań jest historia bizantyjskich instytucji i bizantyjska historiografia.

Bizantynologia w Polsce ma jeszcze co najmniej kilku przedstawicieli, którzy prowadzą swoją działalność naukową w innych ośrodkach. I tak dzięki zainteresowanemu numizmatyką oraz pismami Jana Chryzostoma Janowi Ilukowi jest ona uprawiana na Uniwersytecie Gdańskim, za sprawą Szymona Olszańca na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, a Jarosława Dudka – na Uniwersytecie w Zielonej Górze. Ponadto Bizancjum zajmują się i polscy badacze, którzy nie są bizantynistami. Jednym z nich jest Aleksander Krawczuk, którego prace, tj. *Poczet cesarzy bizantyjskich* (Krawczuk 1992), *Konstantyn Wielki* (Krawczuk 1970) i *Ród Konstantyna* (Krawczuk 1972) o charakterze popularnonaukowym żywo przyczyniły się do wzrostu zainteresowania Bizancjum i postaciami wpisanymi w jego dzieje.

W Polsce prowadzone są również na szeroką skalę zainicjowane przez Rafała Taubenschlaga (1881 – 1958), a następnie podjęte przez Józefa Modrzejewskiego, Henryka Kupiszewskiego, Cezarego Kunderewicza i innych – badania z zakresu prawa bizantyjskiego. Równoległe systematyczną działalność prowadzą ci polscy uczeni, którzy poszli w ślady Wojysława Mołé i jego uczniicy Anny Różyckiej-Bryzek, a więc badacze bizantyjskiej architektury i sztuki, w tym min., Małgorzata Smorąg-Różycka, Sławomir Skrzyniarz, Elżbieta Jastrzębowska, Barbara Dąb-Kalinowska, Janina Kłosińska – autorka podręcznika o bizantyjskiej sztuce (Kłosińska 1975). Warto dodać, że w Polsce na ożywienie studiów nad Bizancjum, a zwłaszcza bizantyjską architekturą i sztuką, znaczny wpływ miały odkrycia prowadzone przez archeologów.

Bizancjum ujęte filozoficznie

W zainicjowanej 10 lat temu przez Janinę Gajdę-Krynicką dyskusji o zasadności uprawiania filozofii antycznej zabrał głos Marian Wesoły, który odniósł się do uprawianej w Bizancjum greckiej filozofii. Z podjętej przez niego debaty dowiadujemy się, że skoro „znaką docieklivosti jest zdobywanie nowości i otwartość poznawcza, to nie ma w samej filozofii dziś bardziej pasjonującej dziedziny od wnikania w spory i kontrowersje toczone przez mnichów, teologów, erudyty, komentatorów Arystotelesa i Platona, kilkudziesięciu świątłych myślicieli w kulturze prawosławnej Bizancjum (Wesoły 2006)”. Zdaniem Wesołego, filozofia grecka w Cesarstwie Wschodniorzymskim jest istotną nowością badawczą nader godną uwzględnienia w edukacji. W rzeczywistości jednak jawi się niczym 'biała plama' w polskiej świadomości badawczej i edukacyjnej. Czy należy zgodzić się z tak dalece w swej wymowie krytyczną opinią? Wszak należy pamiętać o tym, że z grona licznych dziedzin uprawianych w łonie bizantynistyki sama filozofia jest tą relatywnie niedawno odkrytą i wciąż wymagającą dogłębnych dociekań o charakterze źródłowym.

Z uprawianiem bizantynistyki nieodłącznie wiąże się zarówno chęć poznania dziejów Bizancjum, jak i całej jego spuścizny kulturowej. Bez wątplenia filozofia wraz z pozostałymi z nią w styczności hellenistyką, literaturą i prawosławną teologią jest jedną ze składowych dziedzictwa, o którym mowa. Starajmy się więc prześledzić dokonania polskich badaczy na tym polu.

Jednym z pierwszych, który związał swoje naukowe zainteresowania z Bizancjum był wybitny polski historyk filozofii Bohdan Kieszkowski, który niemało swej uwagi poświęcił Georgiosowi Gemistowi Plethonowi (Kieszkowski 1933, 26-50). Grono kolejnych uczonych, którzy w swoich pracach uwzględnili kwestie z pogranicza filozofii tworzą Andrzej Siemianowski, Agnieszka Świtkiewicz-Blandzi, Henryk Paprocki, Iwona Zogas-Osadnik, Helena Cichocka oraz Oktawiusz Jurewicz.

Andrzej Siemianowski, Agnieszka Świtkiewicz-Blandzi, Henryk Paprocki, Iwona Zogas-Osadnik kwestie natury filozoficznej podjęli w odniesieniu do zagadnień o charakterze teologicznym. Siemianowski dał temu wyraz w kilku swoich książkach. Należą do nich min. *Filozoficzne podłoża rozłamu chrześcijaństwa* (Siemianowski 1993) oraz *Tomizm a palamizm* (Siemianowski 1998).¹ Agnieszka Świtkiewicz-Blandzi jest autorką pracy doktorskiej pt. *Interpretacja myśli Pseudo-Dionizego w wybranych dziełach Grzegorza Palamasa* oraz artykułów głównie omawiających myśl tego mało znanego i nierzadko błędnie pojmowanego bizantyjskiego teologa i filozofa.² Dysertacja doktorska *Przebóstwienie (theosis) jako kategoria antropologiczna w ujęciu św. Gregoriosa Palamasa (1296 – 1359)* to efekt pracy Iwony Zogas-Osadnik³, a zwięzła książka o wymownym tytule *Focjusz* (Paprocki 2004) i przekłady fragmentów pism Palamasa ukazały się drukiem dzięki badaniom Henryka Paprockiego (Paprocki 1988).

Helena Cichocka dała się poznać jako autorka wspomnianej już *Teorii retoryki bizantyjskiej* (Cichocka 1994) i w ten sposób poruszyła problem równie ważnego, co filozofia elementu *enkyklios paideia*. Filozofia bizantyjska i jej główni reprezentanci znaleźli również należne im miejsce w *Historii literatury bizantyjskiej* Oktawiusza Jurewicza (Jurewicz 1984; 2007). Mimo, że dorobek poszczególnych Bizantyjczyków nie został omówiony przez autora oddzielnie, ale w obrębie danych okresów historycznych, to do dzisiaj stanowi jedno z rzadkich polskich źródeł na ten temat. Warto przypomnieć, że w obliczu całkowitego niemal braku przekładów dzieł bizantyjskich myślicieli za sprawą Jurewicza ukazały się w Polsce *Kronika* Michała Psellosa (Psellos 1985; 2005) i pięć tomów *Biblioteki Focjusza* (Focjusz 1986-1999; 2006). Są to jedyne tłumaczenia powstałych w Bizancjum pism, których autorzy powszechnie uznawani są za filozofów.

Wzmianki o filozofii w Bizancjum pojawiają się jeszcze u co najmniej trzech polskich autorów, ale należy je wiązać bądź z wykładniami filozofii średniowiecznej bądź też z działalnością ostatnich bizantyjskich myślicieli we Włoszech. I tak Jan Legowicz w *Historii filozofii średniowiecznej*

¹ Kolejną godną odnotowania pozycją Siemianowskiego jest książka pt. *Proces hellenizacji chrześcijaństwa i programy jego dehellenizacji*. Zob.: (Siemianowski 1996).

² Szczegółowym studium nad myślą Palamasa zostały poświęcone min. artykuły autorki: *Próba rekonstrukcji myśli Grzegorza Palamasa w artykule B. Krivocheine pt. Asketyckeskoje i bogosławskoje uczenieje sw. Grigorija Palamy* (Świtkiewicz-Blandzi 1997, 153-167); *Zagadnienie neoplatonizmu Pseudo-Dionizego oraz problematyka recepcji i wpływu „Corpus Areopagiticum” w Kościele Wschodnim od VI do XIV wieku* (Świtkiewicz-Blandzi 1998, 125-138;); *Doktrynalne źródła nauki Grzegorza Palamasa* (Świtkiewicz-Blandzi 1999, 373-391); *Dzieje filozoficznego i teologicznego sporu wokół doktryny Grzegorza Palamasa na tle relacji państwo-kościół w XIV-wiecznym Bizancjum* (Świtkiewicz-Blandzi 2000a, 103-117); *Metafizyka światła Grzegorza Palamasa* (Świtkiewicz-Blandzi 2000b, 60-68); *Notes about Denys Areopagite's. The Ecclesiastical Hierarchy and Its Influence on St. Maximus the Confessor's Mystagogy* (Świtkiewicz-Blandzi 2000c, 2-22).

³ Warto dodać, że dzięki staraniom Iwony Zogas-Osadnik ukazała się w Polsce drukiem *Obrona szczegółowa Grzegorza Palamasa*. Zob.: (Palamas 2010).

jeden z rozdziałów zatytułowany *Rola Bizancjum jako umysłowego ogniwa na przełomie wieków* poświęcił Bizancjum (Legowicz 1980, 15-29). Niestety przybliżył w nim zaledwie osiągnięcia kilku wybranym przezeń Bizantyjczykom. Znacznie szerzej dorobek myśli Cesarstwa Bizantyjskiego ukazał i omówił w swoim *Zarysie filozofii średniowiecznej* Zdzisław Kuksewicz (Kuksewicz 1982, 18-253). Część podnosząca kwestie filozofii bizantyjskiej jest najbardziej obszerną we wskazanym opracowaniu, co sugeruje, iż autor nadał jej szczególne znaczenie i był świadomy kulturotwórczej roli, jaką w Bizancjum odegrali myśliciele, w tym Focjusz, Psellos, Italos, Plethon i Bessarion. Mając na uwadze *Zarys filozofii średniowiecznej* Kuksewicza i ujętą w niej filozofię trzeba podkreślić, że podjęte przez autora kwestie zostały rozpatrzone schematycznie i że brak w nim dokumentacji tudzież odniesień natury źródłowej. Zasadną zatem wydaje się opinia Mariana Wesołego, który podaje, że „na tamte czasy nowatorski był zamysł uwzględnienia w ramach filozofii średniowiecznej również filozofii bizantyjskiej, jednak z perspektywy nowszych badań należałoby jej wykładnię bardziej sprofilować problemowo i udokumentować źródłowo (Wesoły 2006, 266)”. O ostatnich przedstawicielach bizantyjskiej filozofii (Plethonie, Scholariosie, Bessarionie i Jerzym z Trapezuntu) wspomina z kolei Stefan Świeżawski w I tomie swoich *Dziejów filozofii europejskiej* (Świeżawski 1974, 54-60). Analogicznie do pozycji Kuksewicza i w tym opracowaniu zauważalna jest nieobecność konfrontacji z oryginałami.

Odnotowane dotychczas próby ukazania filozoficznej myśli Bizantyjczyków przez polskich uczonych (z wyjątkiem Świtkiewicz-Blandzi, Paprockiego i Zogas-Osadnik) wiążą się z ich działalnością przypadającą głównie na lata 80 i 90 ubiegłego wieku. W znacznej też mierze dokonania te wynikały z właściwych badaczom zainteresowań innymi pobocznymi wobec samej filozofii bizantyjskiej dyscyplinami, tj. w przypadku Jurewicza i Cichockiej – literaturą, Siemianowskiego, Świtkiewicz-Blandzi, Paprockiego i Zogas-Osadnik – prawosławną teologią, Legowicza i Kuksewicza – filozofią starożytną i średniowieczną czy Świeżawskiego – historią filozofii.

Dopiero za sprawą Mariana Wesołego w 2008 roku powstaje w Polsce Pracownia Badań nad Filozofią Antyczną i Bizantyjską na Uniwersytecie Poznańskim im. Adama Mickiewicza, która w 2016 roku została przekształcona w Zakład Filozofii Antycznej, Bizantyjskiej i Średniowiecznej. Zakład jako jedyny tego typu w naszym kraju funkcjonuje do chwili obecnej, a kierownictwo nad nim pełni Marian Wesoły. Warto nadmienić, że jest on także założycielem międzynarodowego czasopisma *Peitho. Examina antiqua*, które w zgodzie ze swoim wymownym anonsem – “Sed commentarius hic late patefactus est quoque omnibus rebus, quae philosophiae sunt propinqua et affines, quae ad temporum antiquorum atque Byzantinorum culturam lato sensu pertinent, quae eiusdem denique philosophiae fortunam aetate renascentium litterarum tractant” – od maja 2010 roku propaguje i przedstawia dokonania badawcze z zakresu greckiej, rzymskiej i naturalnie bizantyjskiej myśli. Co istotne pochodzący z 2014 roku 5 tom *Peitho. Examina antiqua* poświęcono wyłącznie filozofii bizantyjskiej i jej przedstawicielom.

Marian Wesoły jest min. autorem artykułów podnoszących kwestie nieocenionego wkładu bizantyjskich myślicieli w odzyskaniu antycznych pism filozoficznych i filozofii w Bizancjum⁴, haseł encyklopedycznych w *Powszechnej Encyklopedii Filozofii* przybliżających sylwetki i twórczość bizantyjskich filozofów (w tym Leontiosa z Bizancjum, Focjusza, Metochitesa Teodora, Michała z Efezu, Scholariosa Georgiosa, Teodora Gazesa, Manuela Chrysolorasa) oraz obszernego *Posłowie* (Wesoły 2012, 255-301) do polskiej edycji *Filozofii bizantyjskiej* Bazylego Tatakisa. W *Posłowie* Wesoły przybliżył aktualny stan badań nad filozofią bizantyjską zarówno w Europie,

⁴ Na ten temat Marian Wesoły pisał w swoich artykułach *Z Konstantynopola do Florencji, czyli odzyskiwanie greki na Zachodzie* (Wesoły 1998, 285-303) oraz *Filozofia w Cesarstwie Wschodniorzymskim – przegląd ważniejszej historiografii* (Wesoły 2008, 203-210).

jak i w Polsce oraz omówił ramy czasowe, główne nurty i dorobek poszczególnych myślicieli Bizancjum. Ponadto jest to pierwszy i jedyny polski uczony, który uwzględniając bizantyjską filozofię w akademickim *curriculum* dzieli się swoimi zamiłowaniem ze studentami. Zdziwienie może budzić fakt, że w poznańskim Zakładzie Filozofii Antycznej, Bizantyjskiej i Średniowiecznej z wyjątkiem Mariana Wesołego nikt nie podejmuje badań w tym kierunku.

Badania te kontynuuje zaś jego wychowanka Magdalena Jaworska-Wołoszyn w Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, autorka monografii o Georgiosie Gemistosie (Jaworska-Wołoszyn 2008) oraz artykułów o Janie Italosie, Michale Psellosie, Georgiosie Gemistosie⁵. Za sprawą Mariana Wesołego oraz Magdaleny Jaworskiej-Wołoszyn ukazał się też polski przekład pierwszej księgi *Zapisu praw*, czyli ostatniego dzieła Plethona (Wesoły – Jaworska-Wołoszyn 2014, 301-319).

Omawiając stan badań nad filozofią bizantyjską, nie sposób pominąć wkładu wychowanka Stefana Świeżawskiego, czyli emerytowanego już księdza profesora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – Mariana Ciszewskiego. Jest on autorem jednej z dwóch polskich monografii poświęconych filozofom Bizancjum noszącej tytuł *Kardynała Bessariona interpretacja filozofii Platona i Arystotelesa* (Ciszewski 1990), licznych artykułów głównie nt. działalności i twórczości tegoż kardynała, Jerzego z Trapezuntu, haseł encyklopedycznych *Powszechnej Encyklopedii Filozofii* – Akademia Bessariona, Bessarion, Jerzy z Trapezuntu czy Argyropulos⁶.

Na Katolickim Uniwersytecie w Lublinie filozofia bizantyjska, a zwłaszcza tacy jej reprezentanci jak Focjusz, Palamas i Psellos, stanowi przedmiot naukowych zainteresowań Anny Palusińskiej. Jest ona autorką monografii *Filozofia ikony u Teodora Studyty i Nicefora* (Palusińska 2007), szeregu artykułów nt. bizantyjskiego sporu o ikony i Grzegorza Palamasa⁷. Dzięki Annie Palusińskiej w *Powszechnej Encyklopedii Filozofii* ukazały się także hasła encyklopedyczne – Jan Filoponos, Jan z Damaszku, Maksym Wyznawca, Nicefor Gregoras, Palamas, Psellos, Plethon, Nicefor Blemmydes, Teodor Studyta i Mikołaj z Methone.

Niestety, Anna Palusińska zamyka krótką listę polskich badaczy filozofów zaangażowanych w sprawę Bizancjum i powstała w nim filozofię, stąd też wydana 10 lat temu opinia Mariana Wesołego, iż owa dziedzina jest 'białą plamą' w polskiej świadomości naukowej i edukacyjnej należy mieć za zasadną. Trudno się jednak dziwić takiej sytuacji, albowiem zarówno historycy, jak i filolodzy nie byli dotychczas i nadal nie są zainteresowani bizantyjską filozofią. Filozofię pominięto i nie

⁵ Zobacz: *Jan Italos: kontrowersyjny „konsul filozofów”* (Jaworska-Wołoszyn 2010, 385-395); *Poza granicami wiary. Anatemy na Jana Italosa* (Jaworska-Wołoszyn 2012, 83-94); *Wokół panteonu w Prawach Plethona* (Jaworska-Wołoszyn 2013, 59-73); *O żalu i goryczy Jana Italosa* (Jaworska-Wołoszyn 2014a, 173-182); *Bizantyjska satyra ‘Timarion’ i postać Jana Italosa* (Jaworska-Wołoszyn 2014b, 31-43); *John Italos seen by Anna Komnene*. (Jaworska-Wołoszyn 2014c, 279-294); *Michała Psellosa własna i Platona obrona* (Jaworska-Wołoszyn 2015, 181-191); *Michała Psellosa „Kiedy padał deszcz i nie przyszli jego uczniowie do szkoły”* (Jaworska-Wołoszyn 2016a, 183-191); *Michała Psellosa słowa o matce* (Jaworska-Wołoszyn 2016b, 25-36); *Edukacja w Bizancjum. Zarys problemu* (Jaworska-Wołoszyn 2016c, 69-83).

⁶ Zobacz: *Arystotelizm chrześcijański Jerzego z Trapezuntu* (Ciszewski 1974, 3-70); *Kardynała Bessariona In calumniatorem Platonis - geneza, cele i adresaci* (Ciszewski 1977a, 89-109); *W poszukiwaniu idei przewodniej działalności i twórczości kardynała Bessariona* (Ciszewski 1977b, 47-62); *Formacja intelektualna kardynała Bessariona i jej ekumeniczno-ireniczne elementy* (Ciszewski 1977c, 273-299); *Dusza ludzka i jej nieśmiertelność w poglądach Jana Bazylego Bessariona* (Ciszewski 1986, 55-78).

⁷ Zobacz: *Filozofia bizantyjska* (Palusińska 2012, 79-96); *Wiedza grecka a mądrość chrześcijańska. Drogi poznania Boga, czyli spór o mistykę Grzegorza Palamasa z Barlaamem z Kalabrii* (Palusińska 2014, 81-94); *Учение Григория Паламы как отвержение оригенизма* (Palusińska 2015, 163-170); *Argumentacja filozoficzna w bizantyjskim sporze o ikony* (Palusińska “s. a.”); *La controversia iconoclasta in Bisanzio. L’Aristotelismo nel pensiero bizantino* (Palusińska “s. a.”).

doceniono w wydanej w 2002 roku pod redakcją O. Jurewicza *Encyklopedii kultury bizantyjskiej*, w której zresztą działalność i twórczość Michała Psellosa – jednego z najwybitniejszych jej przedstawicieli ujęto w trzech zdaniach. O filozofii bizantyjskiej i polskich naukowcach łączących z nią przedmiot swoich zainteresowań nawet jednym zdaniem nie wspomina Waldemar Ceran w swoim przywoływanym już przez nas szkicu (Ceran 2006). Przemysław Marciniak, który we *Wstępie* do polskiej edycji satyry *Timarion albo Timariona przypadki przez niego opowiedziane* co prawda zauważa, że filozofia stanowiła istotny element kulturowy w Bizancjum (*Timarion* 2014, 17), nie podjął się również szerszego komentarza o obecnych w tym dziełku a nader ważnych z jego perspektywy myślicielach, tj. Psellosie, Janie Italosie, Teodorze ze Smyrny. O tym zaś, że i samych polskich filozofów Bizancjum nie pociąga świadczy przede wszystkim fakt, że w ubiegłym roku na rocznicowym X Polskim Zjeździe Filozoficznym w sekcji Historii Filozofii Antycznej, Bizantyjskiej i Średniowiecznej tylko 6 referatów podejmowało problematykę związaną z bizantyjską spuścizną filozoficzną. O zauważalnej znikomości zainteresowań w tym zakresie przesądzają i liczby. W sekcji Historii Filozofii Antycznej, Bizantyjskiej i Średniowiecznej łącznie wygłoszono 62 referaty, a w samym Zjeździe udział wzięło prawie 1000 osób. Wypowiedź Mariana Wesołego z *Posłowia* do Tatakisa *Filozofii bizantyjskiej* – „Pozostaje nam trafić do przekonania także filologom klasycznym, że filozofia w gruncie rzeczy należy do nader istotnego dziedzictwa kulturowego Cesarstwa Wschodniorzymskiego (Wesoły 2012, 274)” – z powodzeniem można zaadresować do niedostrzegających w naszym kraju piękna bizantyjskiej filozofii – filozofów.

Bizancjum polskich filologów, historyków i filozofów

Waldemar Ceran w swoich *Początkach i etapach rozwoju bizantynologii polskiej* zauważa, że „wielkie znaczenie dla wzrostu zainteresowań bizantynologią szerszych kręgów czytelników i studentów, wśród których znajomość greki jest zjawiskiem bardzo rzadkim, mają tłumaczenia dzieł autorów bizantyjskich na język polski (Ceran 2006, 34)”. Dodaje również, że w Polsce mimo sporej ilości tłumaczeń pism Ojców Kościoła⁸, niewielkiej zaś przy tym autorów świeckich osoby nieznające greki mają sposobność źródłowego poznawania Bizancjum w wiekach IV – VI oraz X – XI. Wydaje się, że spostrzeżenie Waldemara Cerana jest słuszne, ale głównie w odniesieniu do tych, którzy bądź interesują się bądź badają Bizancjum w perspektywie historycznej, w znacznie zaś mniejszym stopniu literackiej i filozoficznej. W przeciwieństwie do historyków filologii i filozofowie nie mogą się bowiem obecnie poszczycić ani tak pokaźnym gronem badaczy, ani naukowymi inicjatywami w postaci organizowania konferencji czy wydawania specjalistycznych czasopism, nie wspominając już o publikacjach własnych i obcojęzycznych, które ukazują się drukiem w naszym kraju. Nawiązując do tych ostatnich zapewne do znacznego wzrostu zainteresowań literaturą i filozofią Cesarstwa Bizantyjskiego nie mogą przyczynić się jednostkowo wydane pozycje. Z drugiej strony opublikowanie polskiego przekładu satyry *Timarion* oraz *Filozofii bizantyjskiej* Bazylego Tatakisa należy uznać za wręcz rewolucyjne i przełomowe wydarzenia na polskim rynku wydawniczym. Niestety, nie mogą one konkurować z licznymi pracami z zakresu historii Bizancjum i by się o tym przekonać wystarczy wspomnieć zaledwie kilka nowszych tytułów: *Konstantynopol Nowy Rzym. Miasto i ludzie w okresie wczesnobizantyjskim* (Leszka – Wolińska (eds.) 2011), *Drugie oko Europy. Bizancjum w średniowieczu* (Dąbrowska 2015), *Mieszkańcy stolicy świata. Konstantynopolitańczycy między starożytnością a średniowieczem* (Kompa et al. 2014), *Sofia - upersonifikowana Mądrość Boża. Dzieje wyobrażeń w kręgu kultury*

⁸ Najnowsze pozycje godne odnotowania to: *Drabina rajy Świętego Jana Klimaka* (Święty Klimak 2016) *Dialektyka albo rozdziały filozoficzne. O herezjach* Jana Damasceńskiego (Damasceński 2011).

bizantyńsko-słowiańskiej (Brzozowska 2015), *Bizancjum. Niezwykłe dziedzictwo średniowiecznego imperium* (Herrin, 2009), *Historia Bizancjum* (Gregory 2008), *Zapomniana stolica Bizancjum* (Runciman 2013). Słowa Waldemara Cerana „przyszłość bizantynologii w Polsce jest więc zapewniona (Ceran 2006, 37)” śmiało można odnieść do działalności polskich bizantynologów historyków, lecz aktualnie zuchwałością byłoby je odnieść czy to do filologów czy do filozofów. Bez wątplenia jednak studia nad literaturą, a zwłaszcza filozofią Cesarstwa Wschodniorzymskiego stanowią przyszłościowe kierunki badań w naszym kraju.

REFERENCES

- Apostata, Julian.* 1962. Listy. Trans. i ed. Witold Klinger. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Bryennios, Nikefor.* 1972, 2006. Materiały historyczne. Trans. Oktawiusz Jurewicz. Wrocław.
- Brzozowska, Zofia.* 2015. Sofia – upersonifikowana Mądrość Boża. Dzieje wyobrażeń w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej. Łódź.
- Ceran, Waldemar.* 2001. Historia i bibliografia rozumowana bizantynologii polskiej (1800-1998). T. I – II. Łódź.
- Ceran, Waldemar.* 2003. Omówienie stanu badań bizantynologicznych w Polsce oraz perspektywy rozwoju kadr naukowych. In *Meander* LVIII/2, 171-182.
- Ceran, Waldemar.* 2006. Początki i etapy rozwoju bizantynologii polskiej. Poznań.
- Cichocka, Helena.* 1985. Rytmika prozy Zosimosa na tle historiografii wczesnobizantyjskiej. Warszawa.
- Cichocka, Helena.* 1994. Teoria retoryki bizantyjskiej. Warszawa.
- Cichocka, Helena.* 2004. Mimesis i retoryka w traktatach Dionizjusza z Halikarnasu a tradycja bizantyńska. Warszawa.
- Ciszewski, Marian.* 1974. Arystotelizm chrześcijański Jerzego z Trapezuntu. In *Studia Mediewistyczne* 15, 3-70.
- Ciszewski, Marian.* 1977a. Kardynała Bessariona In calumniatore Platoni – geneza, cele i adresaci. In *Roczniki Filozoficzne KUL*, 25, z.1, 89-109.
- Ciszewski, Marian.* 1977b. W poszukiwaniu idei przewodniej działalności i twórczości kardynała Bessariona, In *Zeszyty Naukowe KUL*, 20, 78/2, 47-62.
- Ciszewski, Marian.* 1977c. Formacja intelektualna kardynała Bessariona i jej ekumeniczno-ireniczne elementy. In *Seminare. Poszukiwania Naukowo-Pastoralne* 2, 273-299.
- Ciszewski, Marian.* 1986. Dusza ludzka i jej nieśmiertelność w poglądach Jana Bazylego Bessariona. In *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 31, 55-78.
- Ciszewski, Marian.* 1990. Kardynała Bessariona interpretacja filozofii Platona i Arystotelesa. Lublin.
- Damasceński, Jan.* 2011. Dialektyka albo rozdziały filozoficzne. O herezjach. Trans. Anna Zhyrkova. Kraków.
- Dąbrowska, Małgorzata.* 2015. Drugie oko Europy. Bizancjum w średniowieczu. Wrocław.
- Dijenis Akritas.* 1998. Opowieść z kresów bizantyńskich. Trans. i ed. Małgorzata Borowska. Warszawa.
- Dziech, Józef.* 1927. De Gregorio Nazianzeno diatribae alumno. In *Prace Komisji Filologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, III. Poznań.
- Fijałek, Jan.* 1902. Jan Argyropol i jego promocja doktorska w Padwie w 1444 roku. Kraków.
- Focjusz.* 1986-1999, 2006. Biblioteka. T. I-V. Trans. Oktawiusz Jurewicz. Warszawa.
- Gregory, Timothy.* 2008. Historia Bizancjum. Trans. Justyn Hunia. Kraków.

- Herrin, Judith.* 2009. Bizancjum. Niezwykłe dziedzictwo średniowiecznego imperium. Trans. Norbert Radomski. Poznań.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2008. Zapomniany filozof: Georgios Gemistos (Plethon). Zarys życia i twórczości. Gorzów.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2010. Jan Italos: kontrowersyjny „konsul filozofów”. In *Język doświadczenia religijnego*. T. III. Szczecin, 385-395.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2012. Poza granicami wiary. Anatemy na Jana Italosa. In *Filo-Sofija* 16, 83-94.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2013. Wokół panteonu w Prawach Plethona. In *Filo-Sofija* 20, 59-73.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2014a. O żalu i goryczy Jana Italosa. In *Filo-Sofija* 25, 173-182.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2014b. Bizantyjska satyra ‘Timarion’ i postać Jana Italosa. In Skorupska-Raczyńska, Elżbieta et al. *Tekst artystyczny w badaniach literackich*. Gorzów, 31-43.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2014c. John Italos seen by Anna Komnene. In *Peitho. Examina antiqua* 1(5), 279-294.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2015. Michała Psellosa własna i Platona obrona. In *Filo-Sofija* 20, 181-191.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2016a. Michała Psellosa „Kiedy padał deszcz i nie przyszli jego uczniowie do szkoły” [Michael Psellos’ ‘When Students Did Not Come to School Because It Was Raining’]. In *Konstantínove listy [Constantine’s Letters]* 9/1, 183-191.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2016b. Michała Psellosa słowa o matce. In Skorupska-Raczyńska, Elżbieta – Rutkowska, Joanna (eds.). *Słowo. Dźwięk. Obraz*. Gorzów, 25-36.
- Jaworska-Wołoszyn, Magdalena.* 2016c. Edukacja w Bizancjum. Zarys problemu. In *Język. Religia. Tożsamość* 13/1, 69-83.
- Jurewicz, Oktawiusz.* 1966. *Andronikos I Komnenos*. Warszawa.
- Jurewicz, Oktawiusz.* 1969. *Schizma wschodnia*. Warszawa.
- Jurewicz, Oktawiusz.* 1984, 2007. *Historia literatury bizantyjskiej*. Wrocław.
- Jurewicz, Oktawiusz (ed.).* 2002. *Encyklopedia kultury bizantyjskiej*. Warszawa.
- Kieszkowski, Bohdan.* 1933. Georgios Gemistos Pleton. In *Przegląd Filozoficzny* 36, 26-50.
- Komnena, Anna.* 1969, 2005. *Aleksjada*. Trans i ed. Oktawiusz Jurewicz. Wrocław.
- Kompa, Andrzej et al.* 2014. *Mieszkańcy stolicy świata. Konstantynopolitańczycy między starożytnością a średniowieczem*. Łódź 2014.
- Krawczuk, Aleksander.* 1970. *Konstantyn Wielki*. Warszawa.
- Krawczuk, Aleksander.* 1972. *Ród Konstantyna*. Warszawa.
- Krawczuk, Aleksander.* 1992. *Poczet cesarzy bizantyjskich*. Warszawa.
- Kuksewicz, Zdzisław.* 1982. *Zarys filozofii średniowiecznej*. Warszawa.
- Legowicz, Jan.* 1980. *Historia filozofii średniowiecznej*. Warszawa.
- Leszka, Mirosława J. – Wolińska, Teresa (eds.).* 2011. *Konstantynopol Nowy Rzym. Miasto i ludzie w okresie wczesnobizantyjskim*. Warszawa.
- Liban, Jerzy (ed.).* 1528. *Antologia mów Bazylego, Grzegorza z Nazjanzu i Jana Chryzostoma*. Kraków.
- Marciniak, Przemysław.* 2004. *Greek drama in Byzantine Times*. Katowice.
- Marciniak, Przemysław.* 2009. *Ikona dekadencji. Wybrane problemy europejskiej recepcji Bizancjum od XVII do XX wieku*. Katowice.
- Marciniak, Przemysław.* 2016. *Taniec w roli Tersytesa. Studia nad satyrą bizantyjską*. Katowice.

- Palamas, Grzegorz.* 2010. Obrona szczegółowa. Trans. Iwona Zogas-Osadnik. In Kiejzik, Lilianna (ed.). *Palamas, Bułgakow, Łosiew. Rozważania o religii, imieniu Bożym, tragedii filozofii, wojnie i prawach człowieka.* Warszawa.
- Palusińska, Anna.* 2007. *Filozofia ikony u Teodora Studyty i Nicefora.* Lublin.
- Palusińska, Anna.* 2012. *Filozofia bizantyńska.* In Kijewska, Agnieszka (ed.). *Przewodnik po filozofii wczesnośredniowiecznej.* Kraków, 79-96.
- Palusińska, Anna.* 2014. *Wiedza grecka a mądrość chrześcijańska. Drogi poznania Boga, czyli spór o mistykę Grzegorza Palamasa z Barlaamem z Kalabrii.* In Kamiński, Ireneusz et al. *Duchowość Dalekiego Wschodu a chrześcijaństwo. Dialog czy konfrontacja?* Toruń, tom VI, 81-94.
- Palusińska, Anna.* 2015. *Учение Григория Паламы как отвержение оригенизма [Gregory Palamas' Doctrine as a Rejection of Origenism].* In *Verbum, Выпуск 17 (Майстер Эххарт и св. Григорий Палама: актуальность духовного опыта),* 163-170.
- Palusińska, Anna.* "s. a.". *Argumentacja filozoficzna w bizantyńskim sporze o ikony.* http://speculum.kul.pl/wp-content/uploads/2015/05/Argumentacja_filozoficzna_w_sporze_o_ikony.pdf.
- Palusińska, Anna.* "s. a.". *La controversia iconoclasta in Bisanzio. L'Aristotelismo nel pensiero bizantino.* http://speculum.kul.pl/wp-content/uploads/2015/05/Kontrowersja_ikonoklastyczna_IT_OK.pdf.
- Paprocki, Henryk.* 2004. *Focjusz.* Kraków.
- Paprocki, Henryk.* 1988. *Wieczera Mistyczna. Anafory eucharystyczne chrześcijańskiego Wschodu.* Warszawa.
- Plezia, Marian.* 1952. *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian, część pierwsza: do VIII w.* Poznań-Kraków.
- Psellos, Michał.* 1985, 2005. *Kronika, czyli historia jednego stulecia Bizancjum (976 – 1077).* Trans i ed. Oktawiusz Jurewicz. Wrocław.
- Runciman, Steven.* 2013. *Zapomniana stolica Bizancjum.* Trans. Norbert Radomski. Poznań.
- Sajdak, Jan.* 1933. *Literatura bizantyjska.* In *Wielka literatura powszechna, IV,* Warszawa, 681-760.
- Sajdak, Jan.* 1934. *Liber Suda.* In *Prace Komisji Filologicznej, t. 7, z. 4,* Poznań.
- Salamon, Maciej.* 1987. *Mennictwo bizantyjskie.* Kraków.
- Salamon, Maciej.* 1999. *Numizmatyka.* In Wipszycka, Ewa (ed.). *Źródłoznawstwo czasów późnego antyku, Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu; t.3,* Warszawa, 490-584.
- Siemianowski, Andrzej.* 1993. *Filozoficzne podłoża rozłamu chrześcijaństwa.* Wrocław.
- Siemianowski, Andrzej.* 1996. *Proces hellenizacji chrześcijaństwa i programy jego dehellenizacji.* Wrocław.
- Siemianowski, Andrzej.* 1998. *Tomizm a palamizm.* Poznań.
- Sinko, Tadeusz.* 1954. *Literatura grecka. T. 3.* Wrocław.
- Sternbach, Leon.* 1886. *Meletemata graeca.* Vindobonae.
- Świeżawski, Stefan.* 1974. *Dzieje filozofii europejskiej, t. I,* Warszawa.
- Święty Klimak, Jan.* 2016. *Drabina raju.* Trans. i ed. Waldemar Polanowski. Kęty.
- Świtkiewicz-Blandzi, Agnieszka.* 1997. *Próba rekonstrukcji myśli Grzegorza Palamasa w artykule B. Krivocheine pt. Asketiczeskoje i bogosławskoje uczenieje sw. Grigorija Palamy.* In *Przegląd Filozoficzny, nr 3 (23), Nowa Seria,* 153-167.
- Świtkiewicz-Blandzi, Agnieszka.* 1998. *Zagadnienie neoplatonizmu Pseudo - Dionizego oraz problematyka recepcji i wpływu "Corpus Areopagiticum" w Kościele Wschodnim od VI do XIV wieku.* In *Studia Mediewistyczne 33,* 125 – 138.
- Świtkiewicz-Blandzi, Agnieszka.* 1999. *Doktrynalne źródła nauki Grzegorza Palamasa.* In *Premisla Christiana VIII,* 373-391.

- Świtkiewicz-Blandzi, Agnieszka. 2000a. Dzieje filozoficznego i teologicznego sporu wokół doktryny Grzegorza Palamasza na tle relacji państwo-kościół w XIV-wiecznym Bizancjum. In *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 45, 103-117.
- Świtkiewicz-Blandzi, Agnieszka. 2000b. Metafizyka światła Grzegorza Palamasza. In *Przegląd Filozoficzny-Nowa Seria* 4, 60-68.
- Świtkiewicz-Blandzi, Agnieszka. 2000c. Notes about Denys Areopagite's. The Ecclesiastical Hierarchy and Its Influence on St. Maximus the Confessor's Mystagogy. In *Archiv Für Mittelalterliche Philosophie Und Kulture*, 6, Sofia, 2-22.
- Timarion albo Timariona przypadki przez niego opowiedziane*. 2014. Trans i eds. Marciniak, Przemysław – Warcaba, Katarzyna. Katowice.
- Wesoły, Marian. 2006. Filozofia grecka na miarę naszych czasów i możliwości. In *Diametros*. <http://www.diametros.iphils.uj.edu.pl/serwis/?l=1&p=deb5&m=43&i=403>.
- Wesoły, Marian. 1998. Z Konstantynopola do Florencji, czyli odzyskiwanie greki na Zachodzie. In *Eos* LXXXV, 285-303.
- Wesoły, Marian. 2008. Filozofia w Cesarstwie Wschodniorzymskim – przegląd ważniejszej historiografii. In *Marchewka*, Anna (ed.). *Rem acu tangere*. Gdańsk, 203-210.
- Wesoły, Marian. 2012. Posłowie. In *Tatakis, Bazyli. Filozofia bizantyjska*, Kraków.
- Wesoły, Marian – Jaworska-Wołoszyn, Magdalena. 2014. Plethona 'Zapis praw'. In *Peitho. Examina antiqua* 5/1, 301-319.
- Wujek, Jakub. 1579-80. *Postylla mniejsza*. Poznań.
- Zakrzewski, Kazimierz. 1938. *Dzieje Bizancjum*. In *Wielka Historia Powszechna*. T. 4. Warszawa.
- Zosimos. 1993. *Nowa historia*. Trans. i ed. Helena Cichocka. Warszawa.

SUMMARY: AN OVERVIEW OF RESEARCH ON THE BYZANTINE THOUGHT IN POLAND. Being engaged in Byzantinology involves many fields and requires an interdisciplinary nature of investigations within different areas of life. The history or cultural heritage of the Byzantine Empire is fascinating to many scientists, thus becoming the subject of numerous recent studies. It is not surprising then that the Byzantine Empire and its culture is also a subject of numerous works in Poland. For that reason, this paper will be confined to indicate the most distinguished representatives of Polish science, such as those, who have particularly contributed to the recovery of forgetfulness of the mysteries of Byzantium. Also mentioned will be the important works in Polish or recent translations of foreign-language hearings that have appeared in print in Poland. On the other hand, the study focuses on the generally neglected activities by Polish scholars in the field of philosophy itself. After all, everyone knows that philosophy is an integral component of Byzantine culture, and that it is impossible to fully understand the heritage of Byzantium without a solid comprehension of philosophy that was cultivated there on a large scale.

Magdalena Jaworska-Wołoszyn, PhD.
The Jacob of Paradies University
Department of Humanities
Teatralna 25
66-400 Gorzów Wielkopolski
Poland
margda@yahoo.com